

**ՆՈՐ ՀԱՄԱԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
(ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ)**

1980-ական թթ. վերջին - 1990-ական թթ. սկզբին Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության ակտիվացումը պայմանավորված էր Խորհրդային Միության փլուզման գործընթացով, երբ միութենական հանրապետությունները, այդ թվում՝ թյուրքական, հայտարարեցին իրենց անկախության մասին: Այս փաստերը ենթադրում էին որոշակի ձևակերպումներ Թուրքիայի արտաքին քաղաքական գաղափարախոսության մեջ: Մասնավորապես խոսքը վերաբերում է պանթյուրքական գաղափարների կերպափոխությանը, դրանց նորովի ներկայացմանը և մեկնաբանմանը: Նոր համաթյուրքականության գաղափարները մեր դիտարկմամբ Թուրքիայի ղեկավարությունը փորձում էր ներկայացնել երեք հարթություններում և երեք փոխկապակցված համակարգերով.

1. ներկայացվում էր հոգևոր-մշակութային կերպով,
2. նպատակ ուներ դարձնել քաղաքական համակարգի բաղկացուցիչ մաս,
3. դարձնել թյուրք-իսլամական համադրության թյուրքական բաղադրիչի հիմքը:

Նոր համաթյուրքականության գաղափարները քարոզվում և ներկայացվում են պետական մակարդակով, ուստի դրանք տեղ են գրառեցնում Թուրքիայի քաղաքական համակարգում, մասնավորապես դրանց դրսևորումները նկատելի են կուսակցությունների ծրագրերում ու գործողություններում:

Խորհրդային Միության փլուզման ժամանակաշրջանում Թուրքիայի Հանրապետության նախագահն էր Թուրգութ Օզալը, որը ներկայացնում էր «Մայր հայրենիք» կուսակցությունը (Anavatan Partisi): Քաղաքական համակարգում առաջատար դիրքերում էր գտնվում նաև «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցությունը (Doğru Yol Partisi), որի ղեկավար Սուլեյման Դեմիրելը զբաղեցնում էր վարչապետի պաշտոնը: Այս երկու

քաղաքական գործիչները մեծ ոգևորությամբ ընդունեցին թյուրքական պետությունների անկախությունը, նրանք առաջինն էին, որ բարձրաձայնեցին պանթյուրքական գաղափարների մասին, խոսեցին նոր հնարավորությունների ու թյուրքական աշխարհի ծննդի մասին և փորձեցին նոր լիցքեր հաղորդել այդ գաղափարներին: Ուստի թյուրքական պետությունների նկատմամբ մշակվող քաղաքականության առաջին դրսևորումները նկատվեցին «Մայր հայրենիք» և «Ճշմարիտ ուղի» (ՃՈՒԿ) կուսակցությունների ծրագրերում: Այսպես՝ «Մայր հայրենիք» կուսակցության՝ 1991 թ. ընտրական ծրագրում ներկայացված է հետևյալը. «Արմատական փոփոխությունների գործընթացում գտնվող մեր մեծ հարևանը պատրաստվում է «ինքնիշխան պետությունների կամավոր միության», որի ստեղծման որոշումն արդեն կայացվել է: Ինչպես այս մտացածին միությունը, այնպես էլ Ադրբեյջանը և մեզ հետ հատուկ մշակութային կապերի մեջ գտնվող մյուս հանրապետությունները, հատկապես ժողովուրդները, ազատ կամքով և օրինական միջոցներին համապատասխան, նշված միությանը մասնակցելուց բացի, ցանկության դեպքում կարող են բոլոր պետությունների հետ բարեկամության և համագործակցության հարաբերություններ հաստատել»¹: Այս մեջբերումից ակնհայտ է, որ Թյուրքիան հետաքրքրված էր ոչ միայն թյուրքական պետություններով, այլև Ռուսաստանի կազմում գտնվող ինքնավար հանրապետություններով:

Սուլեյման Դեմիրելը տարվել էր թյուրքական աշխարհի ստեղծման տեսլականով և փորձում էր կյանքի կոչել համաթյուրքական նախագծեր, ինչպես օրինակ՝ միասնական այբուբենի հարցը, ընդհանուր հոգևոր-մշակութային միջավայրի ձևավորումը և այլն: Այս շրջանում Թյուրքիան սկսեց ակտիվ գործունեություն իրականացնել թյուրքական երկրներում, որը ներառում էր քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային ոլորտները: Հիմնադրվեցին մի շարք պետական (Թյուրքական համագործակցության և զարգացման գործակալություն - TIKA, Թյուրքական մշակույթի և արվեստի համընդհանուր կառավարում - TÜRKSOY և այլն) ու ոչ պետական կազմակերպություններ (Թյուրքական աշխարհի հետազոտությունների ֆոնդը և

¹ Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi, 20 Ekim 1991, s. 93-94.

այլն), որոնք ունեին մի կողմից մշակութային բնույթ, այդ թվում ուշադրություն էր դարձվում կրթությանը, մյուս կողմից հետապնդում էին քաղաքական նպատակներ²: Նոր համաթյուրքականության գաղափարներն առավել արտահայտվեցին թյուրքալեզու երկրների գագաթնաժողովներում, որոնց միջոցով Թուրքիան փորձում էր հասնել թյուրքական աշխարհի միավորմանը: Որոշ թուրք հետազոտողների կարծիքով 1992 թ. Անկարայի գագաթնաժողովով պաշտոնապես ծնվեց թյուրքական աշխարհը³, որն առաջին հերթին այսպես էր կոչվում մշակութային առումով: Հարկավոր է նշել, որ Ս. Դեմիրելի ղեկավարության շրջանում «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցության հեղինակությունն աճեց, և 1991 թ. հոկտեմբերի 20-ի ընտրություններում ՃՈԽԿ-ը հավաքեց 27 % ձայն և համապատասխանաբար խորհրդարանում ստացավ 178 տեղ: Ս. Դեմիրելը Սոցիալ-ժողովրդավարական ժողովրդական կուսակցության հետ կազմեց կոալիցիոն կառավարություն և դարձավ վարչապետ: 1993 թ.՝ Թուրգութ Օզալի մահից հետո, Սուլեյման Դեմիրելը ստանձնեց նախագահի պաշտոնը մինչև 2000 թ.: «Ճշմարիտ ուղի» կուսակցության ծրագրի արտաքին քաղաքականության հատվածում հետևյալ ձևակերպումն է. «Կենտրոնական Ասիայում գտնվող թյուրքական հանրապետությունների, Բալկանների և Կովկասի հետ հարաբերությունների բացը արագորեն կարգավորվելու է, այս երկրներում, ինչպես անցյալում, ստանձնելու ենք մեծ եղբոր դերը»⁴: Մեր կարծիքով Ս. Դեմիրելի վարչապետության, ապա նախագահության շրջանում նոր համաթյուրքականության գաղափարները դարձան քաղաքական համակարգի մաս և երկրի արտաքին քաղաքականության տեսլականի բաղկացուցիչը:

1990-ական թթ. կեսերից հետո իսլամական գործոնը դարձյալ ակտիվացավ Թուրքիայում: Այս շրջանում ակտիվ էր «Բարօրություն» կուսակցությունը (ԲԿ, Refah Partisi)⁵, և նրա 1991 թ. ընտրական

² Մինասյան Ն., Թուրքիայի քաղաքականությունը Կենտրոնական Ասիայում (1991-2007 թթ.), Երևան, 2013, էջ 141-154:

³ Bal Idris, Turkey's Relation with the West and Turkic Republics. Rise and Fall of the Turkish Model, England, 2000, p. 81.

⁴ Doğru Yol Partisi, Parti Programı, <http://www.dyp.com.tr/> (25.06.2017).

⁵ Բարօրություն կուսակցությունը հիմնադրվել էր 1983 թ. հուլիսի 19-ին Ալի

ծրագրում նշվում է Ռուսաստանի կազմում գտնվող մուսուլման թյուրքական երկրների նկատմամբ ցուցաբերած հետաքրքրությունների մասին⁶: ԲԿ-ն 1995 թ. ընտրություններում հավաքեց 21,4 % ձայն, ստացավ 158 պատգամավորական տեղ և կոալիցիա կազմեց ՃՈԼԿ-ի հետ, որը ստացել էր 19,2 % ձայն և 135 մանդատ⁷: Կուսակցության ծրագրում տեղ էր գտել նաև իսլամական երկրների հետ հարաբերությունները բարելավելու մասին կետը⁸: Այսինքն՝ այս շրջանում կուսակցության ծրագրում հիմնական շեշտը դրվում էր մուսուլմանական երկրների վրա, և թյուրքական երկրներն առանձնացված չէին: Մեր կարծիքով նրանք մուսուլմանական երկրների մեջ ներառում էին նաև թյուրքական երկրներին, ուստի և չէին առանձնացրել: Իսկ կոալիցիայի մաս կազմող ՃՈԼԿ-ն ուներ հստակ վերաբերմունք թյուրքական երկրների նկատմամբ: Հետևաբար, կարող ենք ասել, որ ինչ-որ տեղ զուգորդվում են այս երկու կուսակցությունների ծրագրային դրույթները: 1998 թ. հունվարի 16-ին Սահմանադրական դատարանն արգելեց ԲԿ-ի գործունեությունը, իսկ նրա ղեկավարներին, այդ թվում՝ Նեջմեթին Էրբաքանին, արգելվեց հինգ տարով զբաղվել քաղաքականությամբ⁹:

«Բարօրություն» կուսակցության ժառանգորդը դարձավ «Առաքինություն» կուսակցությունը (ԱԿ, Fazilet Partisi): ԱԿ-ի զարգացման ծրագրում հետևյալ ձևակերպումն է. «Հեռավոր Արևելքում (հավանա-

Թյուրքմենի կողմից: 1987 թ. հանրաքվեից հետո Նեջմեթին Էրբաքանը և նրա կողմնակիցներն անդամագրվում են կուսակցությանը և շուտով այն վերցնում իրենց վերահսկողության տակ: M. Hakan Yavuz, Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey, Comparative Politics, Vol. 30, No 1, October 1997, p. 72.

⁶ Refah Partisi Seçim Beyannamesi, 20 Ekim 1991 Genel Seçimi, Ankara, 1991, s. 66.

⁷ 1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, Seçim Tarihi: 24.12.1995, <http://www.ysk.gov.tr>

⁸ Refah Partisi böyle kapatıldı, Yeni Akit, 17 Ocak 2016, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/refah-partisi-boyle-kapatildi-122558.html> (29.06.2017).

⁹ Milli Görüş'ten 4 parti kapatıldı, Sabah, 15 Mart 2008, <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/03/15/haber,0E0014F9515341A98B5A573C4568CE0D.html> (28.06.2017).

բար խոսքը Կենտրոնական Ասիայի և Չինաստանի տարածքների մասին է - Ն.Մ.) տեղի ունեցող զարգացումներն անհրաժեշտ է ուշադրությամբ հսկել, և հարկավոր է հարաբերությունները զարգացնել այս տարածաշրջանի հետ: Իսլամական երկրների, հատկապես թյուրքական հանրապետությունների հետ եղբայրական հարաբերությունները պետք է ամրապնդել. մեր միջև մշակութային, տնտեսական և քաղաքական հարաբերությունների զարգացմանը պետք է հատուկ նշանակություն տալ»¹⁰: Նշենք, որ 2001 թ. հունիսի 22-ին Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ ԱԿ-ի գործունեությունը դադարեցվեց¹¹:

«Ազգային տեսակետ»-ի հիմնադրած կուսակցություններից հաջորդը «Երջանկություն» կուսակցությունն (ԵԿ, Saadet Partisi) է: Այն հիմնադրվել է 2001 թ. հուլիսի 20-ին Ռեջայի Քուրանի կողմից: Հարկավոր է նշել, որ այս կուսակցությանը մինչ օրս չի հաջողվել հաղթահարել սահմանված 10 % ընտրական շեմը: ԵԿ-ի ծրագրում նշված է. «Թուրքիան արևելքում գտնվող թյուրքական հանրապետությունների հետ կապված է պատմական, հոգևոր ու էթնիկական կապերով, և հարաբերություններն ամենաբարձր մակարդակի վրա են, այս եղբայր երկրներին աջակցելու ենք, որպեսզի նրանք ինտեգրվեն միջազգային իրավական համակարգին»¹²: Փաստորեն իսլամական կուսակցությունները ևս իրենց ծրագրերում շեշտում են թյուրքական երկրների հետ համագործակցության կարևորությունը՝ ընդգծելով գոյություն ունեցող ընդհանրությունները:

Ներկայումս Թուրքիայում առաջատար քաղաքական ուժը «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունն է (ԱԶԿ, Adalet ve Kalkinma

¹⁰ Fazilet Partisi, "Öncü Türkiye için elele", Kalkinma Programi, Ankara, 1998, s. 35.

¹¹ Anayasa Mahkemesi'nin Kapatma Karari, 22 Haziran 2001 - 5 Ocak 2002, BELGE.net, <http://web.archive.org/web/20120301235814/http://www.belgenet.com:80/arsiv/fazilet.html> (30.06.2017). Սահմանադրական դատարանի որոշումն ավելի մանրամասն տե՛ս Anayasa Mahkemesi Karari, Resmi Gazete, 05 Ocak 2002, Sayi 24631 (Mükerrer), s. 173-197.

¹² Saadet Partisi Programi, 04.05. 2014, s. 28.

Partisi), որը հիմնադրվել է 2001 թ. օգոստոսի 14-ին Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի կողմից: ԱԶԿ-ն իսլամամետ կուսակցություն է, միաժամանակ ներկայանում է պահպանողական-ժողովրդավարական գաղափարներով¹³: 2002 թ. նոյեմբերի 3-ին տեղի ունեցած խորհրդարանական ընտրություններում ԱԶԿ-ն հավաքեց քվեների 34,17 %-ը՝ խորհրդարանում 550 պատգամավորական աթոռներից զբաղեցնելով 363-ը¹⁴: ԱԶԿ-ի ծրագրի արտաքին քաղաքականության հատվածում թյուրքական երկրների հետ կապված հետևյալ ձևակերպումն էր. «Չնայած Կենտրոնական Ասիայի թյուրքական հանրապետությունների հետ պատմական, մշակութային ու սոցիալական ընդհանրություններին՝ մեր սպասելիքները չեն իրականացել: ԱԶԿ-ն թյուրքական հանրապետությունների հետ իր հարաբերություններում նախևառաջ շեշտում է տարածաշրջանն ընդարձակ համագործակցության դաշտի վերածելու իր ջանքերի մասին»¹⁵: Պետք է նշել, որ թյուրքական երկրներին վերաբերող այս ձևակերպումը ներկայացված էր նաև ԱԶԿ-ի՝ 2007 թ. ծրագրում¹⁶: Իսկ ԱԶԿ-ի՝ 2023 թ. քաղաքական տեսլականում նշվում է Թուրքիայի արտաքին քաղաքական ակտիվության մասին Բալկաններից և Կովկասից մինչև Աֆրիկա ու Կենտրոնական Ասիա. «...մենք բոլոր երկրներին դիտում ենք որպես հնարավոր գործընկերներ, որոնց հետ կարող ենք կառուցել լավագույն ապագա: Արդյունքում մենք կարող ենք օգտագործել մեր պատմական ժառանգությունը, այն թարգմանել այսօրվա գլոբալ քաղաքականության համատեքստում և խորացնել փոխադարձ փոխըմբռնումը և համագործակցել որոշակի նախագծերի միջոցով: Նմանապես մենք պետք է խորացնենք մեր քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային հարա-

¹³ Alev Çinar, The Justice and Development Party: Turkey's Experience with Islam, Democracy, Liberalism and Secularism, International Journal of Middle East Studies, Vol. 43, No 3, August 2011, pp. 531-532.

¹⁴ 03 Kasım 2002 XXII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/turkiye/cevremilletvekilisayisi.pdf> (20.10.2017)

¹⁵ AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, Ankara, 2002, s. 108.

¹⁶ AK Parti Programı, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> (04.06.2017)

բերությունները Կովկասի ու Կենտրոնական Ասիայի այն երկրների հետ, որոնց հետ ունենք կրոնական, լեզվական ու մշակութային հատուկ կապեր: Ապագա տեսլականը զարգացնելու համար մենք հիմնադրել ենք Թյուրքական համագործակցության խորհուրդը: Մենք պետք է շարունակենք այս տարածաշրջանում լինել ակտիվ խաղացող՝ որոշակի հեռանկարներով ու որոշումներով: Սկսելով Կենտրոնական Ասիայից՝ մենք հաստատել ենք բարձր մակարդակի հարաբերություններ թյուրքական հանրապետությունների հետ»¹⁷: Ակնհայտ է նոր համաթյուրքականության գաղափարների առկայությունը ԱԶԿ-ի ծրագրում: Այսինքն՝ կրոնական, լեզվական ու մշակութային ընդհանրություններով ապահովել հոգևոր-մշակութային միասնությունը, այնուհետև նախաձեռնել միասնական քաղաքական ծրագրերի իրականացումը, որն էլ սկզբնական ձևով փորձում են կազմակերպել Թյուրքական համագործակցության խորհրդի շրջանակներում:

Թուրքիայի Հանրապետության պատմության մեջ առաջին քաղաքական ուժը Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունն է (Cumhuriyet Halk Partisi), որը հիմնադրվել է Մուսթաֆա Քեմալ Աթաթյուրքի նախաձեռնությամբ: Այս կուսակցությունը միանձնյա իշխել է մինչև 1950 թ.: ՀԺԿ-ի գաղափարախոսության և ծրագրերի հիմքում դրված են Աթաթյուրքի սկզբունքները, այն է՝ «վեց նետերի» քաղաքականությունը: Արտաքին քաղաքականության բնագավառում ՀԺԿ-ն ունի արևմտյան կողմնորոշում և մեծ տեղ է հատկացնում ԱՄՆ-ի ու ԵՄ-ի հետ հարաբերություններին: Մյուս կողմից, ՀԺԿ-ի ղեկավարությունը չէր կարող անտեսել նորանկախ թյուրքական հանրապետությունների գոյությունը: ՀԺԿ-ի ծրագրում նշվում է, որ այդ երկրներն իրենց անկախությունները պաշտպանելու համար պետք է քաղաքական ու տնտեսական նոր համակարգեր հիմնադրեն և մշակութային ու ազգային ինքնության հարցերում կարող են ապավինել Թուրքիայի աջակցությանը, ուստի Թուրքիան այդ երկրների հետ պետք է հաստատի ու զարգացնի սերտ համագործակցություն¹⁸: ՀԺԿ-ի ծրագրում

¹⁷ Ak Partisi 2023 Siyasi Vizyonu, Siyaset, Toplum, Dünya, 2012, s. 63.

¹⁸ Çağdaş Türkiye İçin Değişim, Cumhuriyet Halk Partisi Programı, Ankara, 2008, s. 130.

հատուկ ընդգծվում է նաև Կենտրոնական Ասիայի երկրների հետ բոլոր ոլորտներում հարաբերությունների ամրապնդման մասին¹⁹:

Թուրքիայի կուսակցությունների պատմության մեջ ՀԺԿ-ից հետո իր երկարատև գոյությամբ հայտնի է «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը (ԱՇԿ, Milliyetçi Hareket Partisi): ԱՇԿ-ն հիմնադրվել է 1969 թ. Ալփարսլան Թյուրքեշի կողմից²⁰: ԱՇԿ-ն աչքի է ընկնում պանթուրքիստական և ծայրահեղ ազգայնական գաղափարներով: Կուսակցությունը բավականին ակտիվ էր 1970-ական թթ., անգամ կարողացավ կոալիցիոն կառավարություններում նախարարական աթոռներ զբաղեցնել: Կուսակցությունն ունի երիտասարդական թև՝ «գորշ գայլեր», որը երիտասարդական ծայրահեղական, ազգայնամոլական կազմակերպություն է: Հենց այս կազմակերպությունն էլ 1970-ական թթ. իրականացրեց մի շարք ահաբեկչություններ ու բռնություններ²¹: 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ին տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջման արդյունքում արգելվեց բոլոր կուսակցությունների գործունեությունը, այդ թվում՝ ԱՇԿ-ի: 1983 թ. ԱՇԿ-ն վերսկսեց իր գործունեությունը «Պահպանողական կուսակցություն» (Muhafazakar Parti) անվամբ: 1985 թ. այն վերանվանվեց որպես «Ազգայնական աշխատավորական կուսակցություն» (Milliyetçi Çalışma Partisi), իսկ 1992 թ. կուսակցությանը վերադարձվեց իր նախկին անվանումը՝ ԱՇԿ²²: 1997 թ. կուսակցության առաջնորդ Ա. Թյուրքեշի մահից հետո ԱՇԿ-ն մինչև օրս

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 128:

²⁰ 1965 թ. Ա. Թյուրքեշն արմատականների խմբի որոշ անդամների հետ անդամագրվում է Հանրապետական գյուղացիական ազգային կուսակցությանը (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi): Շուտով նա դառնում է այդ կուսակցության ղեկավարը և արմատապես փոխում է կուսակցության ծրագիրն ու գաղափարները, իսկ 1969 թ. փետրվարին տեղի ունեցած կուսակցության գլխավոր համագումարում այն վերանվանվում է որպես Ազգայնական շարժում կուսակցություն:

²¹ Տե՛ս Դումանյան Ա., 1980 թ. ռազմական հեղաշրջումը Թուրքիայում. Պատճառները, ընթացքը, հետևանքները, Երևան, 2016, էջ 68-80:

²² Gökhan Karakurt, Siyasi Partilerin Doğuş Teorileri, Parti Tipolojileri ve Kurumsallaşmaları Bağlamında Milliyetçi Hareket Partisi Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 1, 2016, s. 43.

գլխավորում է Դալեթ Բահշելին:

ԱՇԿ-ի գաղափարախոսության հիմքում դրված են Ա. Թյուրքեշի 9 սկզբունքները՝ «9 լոյս» (Dokuz Işık)՝ ազգայնամոլություն (milliyetçilik), գաղափարապաշտություն (ülküculük), բարոյականություն (ahlakçılık), սոցիալականություն (toplumculuk), գիտականություն (ilimcilik), ազատություն (hürriyetçilik), գյուղացիություն (köycülük), զարգացում և ժողովրդավարություն (gelişmeciilik ve halkçılık), արդյունաբերություն և տեխնիկա (endüstricilik ve teknikçilik)²³: Ա. Թյուրքեշի համար գլխավոր նպատակ էր նախ՝ հզորացնել Թուրքիան, ապա՝ արդեն հզոր Թուրքիայի դրոշի ներքո միավորել ողջ թյուրքական աշխարհը: Ա. Թյուրքեշը մեծ տեղ էր տալիս նաև իսլամին, որն ընկալվում է որպես թյուրքական ինքնության ու մշակույթի կարևոր տարրերից մեկը²⁴: Իսլամը համադրվում է թյուրքականության հետ, և լայնորեն սկսվում է քարոզվել թյուրք-իսլամական իդեալը (Türk-İslam Ülküsü)²⁵:

Կուսակցության արտաքին քաղաքական ծրագրի հիմքը հարաբերություններն են թյուրքական աշխարհի հետ, որն ընդգրկում է նախկին Խորհրդային Միության տարածքում գտնվող թյուրքական հանրապետությունները, ինչպես նաև թյուրքախոս ժողովուրդներին, որոնք ապրում են այլ պետություններում: ԱՇԿ-ն ակտիվ արտաքին քաղաքականություն վարելու կողմնակիցներից է: ԱՇԿ-ի «Թուրքիան լիդերերկիր» իդեալի ամենակարևոր տարրերից առաջինն անկախությունն է և ազդեցիկ ու արդյունավետ արտաքին քաղաքականության իրականացումը: ԱՇԿ-ի ծրագրում հատուկ առանձնացված է «Թյուրքական աշխարհ» հատվածը, որտեղ նշվում է. «Թյուրքական աշխարհը մեր արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունն է և առանձին

²³ Türkeş A., Milli Doktrin Dokuz Işık, İstanbul, 2010, s. 20-24.

²⁴ E. Burak Arıkan, The Programme of National Action Party: An Iron Hand in a Velvet Glove?, Middle Eastern Studies, Vol. 34, No, 4, October 1998, p. 123.

²⁵ 1980-ական թթ. կեսերից տարածվեց «Թյուրք-իսլամական համադրություն» կոչվող մշակութային հայեցակարգը: Այս գործընթացը նախաձեռնվել էր դեռևս 1970-ական թթ. կեսերին «Մտավորականների օջախի» (Aydınlar Ocağı) կողմից: Այս համադրության քննարկմամբ ու ներկայացմամբ հայտնի էր Ահմեթ Արվասին իր՝ «Թյուրք-իսլամական իդեալ» (Türk-İslam Ülküsü) եռահատոր աշխատությամբ:

կապերի բնագավառը: Կիպրոսի, Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի թյուրքական հանրապետությունների, Բալկանյան երկրների հետ հարաբերությունները հիմնականում տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մշակութային բնույթի են, ուստի բոլոր բնագավառներում հարաբերությունների զարգացումն ու խորացումը մեր արտաքին քաղաքականության առաջնային նպատակներից են»²⁶: Հարկավոր է նշել, որ ԱՇԿ-ն հանդես է գալիս համաթյուրքական կազմակերպությունների ստեղծման առաջարկներով, օրինակ՝ Թյուրքական աշխարհի գլխավոր խորհուրդ (Türk Dünyası Genel Konseyi), Թյուրքական աշխարհի էներգետիկ խորհուրդ (Türk Dünyası Enerji Konseyi), Թյուրքական աշխարհի գիտական և տեխնոլոգիական համագործակցության կենտրոն (Türk Dünyası Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Merkezi): Իսկ Գորշ գայլերի կազմակերպությունը լայն կապեր է հաստատել թյուրքական հանրապետություններում, բացի դրանից, որոշ տվյալներով նաև Չինաստանում ուղղության անջատողական շարժումների հետ²⁷:

ԱՇԿ-ն Դ. Բահչելիի գլխավորությամբ ակտիվորեն մասնակցում է երկրի քաղաքական կյանքին: 1999 թ. խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ԱՇԿ-ն ստացավ քվեների 18 %-ը, համապատասխանաբար՝ 129-ը մանդատ: 2002 թ. ընտրություններում կուսակցությունը չկարողացավ հաղթահարել սահմանված 10 % շեմը: 2007 թ. ընտրությունների ժամանակ ԱՇԿ-ն ստացավ 14,3 % ձայն և 71 պատգամավորական մանդատ²⁸: 2011 թ. տեղի ունեցած ընտրություններում կուսակցությունը ստացավ քվեների 13,2 %-ը և 53 պատգամավորական աթոռ²⁹: 2015 թ. հունիսի 7-ին տեղի ունեցած ընտրություն-

²⁶ Milliyetçi Hareket Partisi, Parti Programı, “Geleceğe Doğru”, Ankara, 8 Kasım 2009, s. 126-127.

²⁷ Bhavna Singh, Separatism in Xinjiang: Between Local Problems and International Jihad www.ipcs.org/pdf_file/issue/SR122-CRP-SeparatismInXinjiang.pdf (18.10.2017).

²⁸ 1983-2007 Yılları Arasında Yapılan Milletvekili Genel Seçimleri, <http://www.ysk.gov.tr>

²⁹ 12 Haziran 2011. XXIV. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukharic/gumrukharic.pdf> (19.10.2017).

ներում ԱՇԿ-ն ստացավ ընտրողների ձայների 16,29 %-ը և 80 մանդատ³⁰: Նույն թվականի նոյեմբերի 1-ին տեղի ունեցած ընտրություններում ստացավ քվեների 11,90 %-ը և 40 մանդատ³¹: Վերոշարադրյալից երևում է, որ ԱՇԿ-ն ունի իր ընտրազանգվածը և որոշակի դերակատարում երկրի քաղաքական կյանքում: Հետևաբար՝ սավկայում է այն մասին, որ կուսակցության ազգայնական ու պանթյուրքական գաղափարներն ընկալելի են հասարակության որոշ շրջանների համար:

Այսպիսով, նոր համաթյուրքականության գաղափարները կազմակերպվում էին առաջին հերթին հոգևոր-մշակութային կերպով, որի հիմքում դրված են Թուրքիայի և թյուրքական հանրապետությունների միջև առկա ընդհանրությունները: Մյուս կողմից, նոր համաթյուրքականության գաղափարներն ընդգրկվեցին քաղաքական ծրագրեր, որոնք իրենց դրսևորումները գտան նաև վերոնշյալ կուսակցությունների ծրագրերում: Դրանք հիմնականում ենթադրում են թյուրքական երկրների հետ սերտ համագործակցության հաստատում: Պետք է փաստել, որ թյուրքական երկրների հետ սերտ հարաբերությունների ու համագործակցության հաստատումը համարվում է Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության գերակա ուղղություններից մեկը: Այդու, նոր համաթյուրքականությունը ոչ միայն մշակութային, այլ նաև քաղաքական ծրագիր է: Կարող ենք ասել, որ նոր համաթյուրքականությունը քաղաքական համակարգի մաս է, այդ գաղափարների նկատմամբ ձևավորվել է որոշակի վերաբերմունք, և այն կշարունակի մնալ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համատեքստում:

³⁰ 7 Haziran 2015. 25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015-MV_dagilimlari.pdf (18.10.2017).

³¹ 1 Kasım 2015. 26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/content/conn/YSKUCM/path/Contribution%20Folders/HaberDosya/2015MVES-PartiYasDagilimi-Grafik.pdf> (20.10.2017).

**THE NEO PAN-TURKISM IDEAS IN THE POLITICAL SYSTEM OF
TURKEY (THE PROGRAM THESES OF PARTIES)**

At the beginning of 1990s Turkey's foreign policy activity was connected with the collapse of the Soviet Union and the independence of the Turkic republics. The Pan-Turkism ideas were transformed during this period and they were introduced in a new way. The neo Pan-Turkism ideas were presented by three interconnected systems: the first as a spiritual cultural program, the second as a part of the political system, the third as Turkic component of the Turkic-Islamic synthesis. All Turkish parties attach great importance to the cooperation with Turkic republics in their programs. This especially emphasizes the ruling Justice and Development Party. The Nationalist Action Party is well known for Pan-Turkism and nationalist ideas. The NAP suggests to establish Pan-Turkic organizations. Neo Pan-Turkism is not only a cultural project, it is also a political program. We can say that the Neo Pan-Turkism is a part of the political system and it will stay in the context of Turkey's foreign policy.